न्नकः २ भूशेलुः ३ लघुशेलुः ४ लघुपिच्छिलः ५ लघुशीतः ६ सूक्ष्मफलः ७ लघुभूतद्रुमः ८ भूकर्ब्बुदारः ९। अस्य गुणाः। मधुरत्वम्। क्रमिशूलनाशित्वम्। वातप्रकोपणत्वम्। किञ्चित् शीतत्वम्। स्वर्णमारकत्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः॥

भूकलः, पुं, (भुवः पृथिव्याः कलः।) दुर्विनीताश्वः। इति राजनिर्घण्टः॥

भूकश्यपः, पुं, (भुवि पृथिव्यां कश्यप इव भुवः कश्यप इति वा।
"तदस्य कश्यपस्यांशस्तेजसा कश्यपोपमः।
वसुदेव इति ख्यातो गोषु तिष्ठति भूतले॥"
इति हरिवंशीयवचनेनास्य कश्यपांशसम्भूतत्वात् तथात्वम्।) वसुदेवः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

भूकाकः, पुं, (भुवि ख्यातः काकः।) स्वल्पकङ्कः। क्रौञ्चः। नीलकपोतः। इति शब्दरत्नावली॥

भूकुम्भी, स्त्री, (भुवि कुम्भीव।) भूपाटली। इति राजनिर्घण्टः॥

भूकुष्माण्डी, स्त्री, (भुवि कुष्माण्डीव।) विदारी। इति राजनिर्घण्टः॥

भूकेशः, पुं, (भुवः पृथिव्याः केश इव।) शैवलः। वटः। इति मेदिनी। शे, २६॥

भूकेशा, स्त्री, (भूकेश+टाप्।) राक्षसी। इति शब्दरत्नावली॥

भूकेशी, स्त्री, (भूकेश+स्त्रियां ङीष्।) अवल्गुजः। इति मेदिनी। शे, २७॥

भूक्षित्, पुं, (भुवं क्षितिं क्षिणोतीति+क्षिद्+क्विप्।) शूकरः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

भूखर्ज्जूरी, स्त्री, (भूसंलग्ना खर्ज्जूरी। शाकपार्थिवादिवत् समासः।) क्षुद्रखर्ज्जूरी। तत्पर्य्यायः। भूयुक्ता २ वसुधाखर्ज्जूरिका ३ भूमिखर्ज्जूरी ४। अस्या गुणाः। मधुरत्वम्। शिशिरत्वम्। दाहपित्तहरत्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः॥

भूगरं, क्ली, (भुवः पृथिव्या गरम्।) विषम्। इति राजनिर्घण्टः

भूगर्भः, पुं, भवभूतिः। स च मालतीमाधवादिनाटककर्त्ता। इति जटाधरः॥ (भूः सर्व्वभूताश्रयभूता पृथ्वी गर्भे कुक्षौ यस्येति। विष्णुः। यथा, महाभारते। १३। १४९। २१।
"हिरण्यगर्भो भूगर्भो माधवो मधुसूदनः॥")

भूगोलः, पुं, (भूर्गोलो मण्डलमिव।) भुवनकोषः। (यदुक्तं सूर्य्यसिद्धान्ते।
"मध्ये समन्तादण्डस्य भूगोलो व्योम्नि तिष्ठति।
बिभ्राणः परमां शक्तिं ब्रह्मणो धारणात्मिकाम्॥")

तस्य विवरणम्। यथा,—
"प्रकृतेस्तु महान् जातोऽहङ्कारो महतः पुनः।
तस्माच्चापि ह्यहङ्कारात् शब्दः स्पर्शोऽथ रूपकम्॥
रसो गन्धश्च पञ्चैव गुणा नाम प्रकीर्त्तिताः।
पञ्चेमानि महाभाग! महाभूतानि संग्रहात्।
तेभ्य एव प्रजातानि सर्व्वाणि गुणवन्ति च॥
भूमिरापस्तथा वायुरग्निराकाशमेव च।
गुणोत्तराणि सर्व्वाणि तेषां भूमिः प्रधानतः॥
शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धश्च पञ्चमः।
भूमावेते गुणाः प्रोक्ता ह्रसन्ति परतः क्रमात्॥
चत्वारोऽप्सु गुणा ब्रह्मन्! गन्धस्तत्र न वर्त्तते।
शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च त्रय एव हि तेजसि॥
शब्दः स्पर्शोऽथ वायोस्तु आकाशे शब्द एव हि।
एते पञ्च गुणाः प्रोक्ता महाभूतेषु पञ्चसु॥
वर्त्तन्ते सर्व्वभूतेषु येषु लोकाः प्रतिष्ठिताः।
अन्योन्यं नातिवर्त्तन्ते सम्यग्भवति वै तदा॥
यदा तु विषमं भावमाविशन्ति परस्परम्।
तदा देहवियोगः स्याद्देहिनां नान्यथा द्विज!॥
अनुपूर्व्वा विनश्यन्ति जायन्ते चापि सर्व्वशः।
सर्व्वाण्यपरिमेयाणि तदेषां रूपमैश्वरम्॥
तत्र तत्र हि दृश्यन्ते धातवः पाञ्चभौतिकाः।
तेषां मनुष्यास्तर्केण प्रमाणानि प्रचक्षते॥
अचिन्त्याः खलु ये भावा न तांस्तर्केण योजयेत्।
प्रकृतिभ्यः परं यत्तु तदचिन्त्यस्य लक्षणम्॥*॥
जम्बुद्वीपं प्रवक्ष्यामि वात्स्यायन महामुने!॥
परिमण्डलो महाभाग! द्वीपोऽसौ चक्रवत् स्थितः।
नदीगिरिप्रतिच्छन्नो विविधैः पत्तनैरपि॥
वनैर्जनपदैर्वृक्षैस्तथा पुष्पफलोपगैः।
लवणेन समुद्रेण समन्तात् परिवारितः॥
प्रागायता महाभाग! षडेते रत्नपर्व्वताः।
अवगाढा ह्युभयतः सागरौ पूर्व्वपश्चिमौ॥
हिमवान् हेमकूटश्च निषधश्च नगोत्तमः।
नीलः श्वेतः शृङ्गवांश्च रत्नधातुविचित्रिताः॥
अयुतानि योजनानि उच्छ्रायास्तेषु कीर्त्तिताः।
पृथुत्वे च द्विसाहस्रयोजनास्ते च पर्व्वताः॥
तेषामन्तरविष्कम्भो नवसाहस्रयोजनः।
वर्षे वर्षे प्रमाणन्तु वर्षाणि त्रीणि दक्षिणे॥
तत्र पुण्या जनपदास्तेषु वर्षेषु तापस!।
वसन्ति तेषु सर्व्वाणि सत्त्वानि विविधानि च॥
दक्षिणे भारतं वर्षमुत्तरे लवणोदधेः।
कूलादेव महाभाग! तस्य सीमा हिमालयः॥
ततः किंपुरुषं वर्षं हेमकूटादधः स्मृतः।
हरिवर्षं ततो ज्ञेयं निषधोऽवधिरुच्यते॥
एवमेवोत्तरे त्रीणि वर्षाणि च तपोधन!।
कुरुवर्षं सिन्धुकूलात् शृङ्गवानवधिः स्मृतः॥
हिरण्मयं ततो वर्षं श्वेतावधि निगद्यते।
रम्यकञ्च ततो वर्षं नीलस्तस्यावधिः स्मृतः॥
दक्षिणेन तु नीलस्य निषधस्योत्तरेण तु।
प्रागायतो महाभाग! माल्यवान्नाम पर्व्वतः॥
पश्चिमे तु तथैवास्ते पर्व्वतो गन्धमादनः॥
पूर्व्वे समुद्रकूलात्तु भद्राश्वं नाम वर्षकम्॥
माल्यवानवधिस्तस्य केतुमालञ्च पश्चिमे।
गन्धमादनसीमान्तं नवसाहस्रयोजनम्॥*॥
परिमण्डलस्तयोर्म्मध्ये मेरुः कनकपर्व्वतः।
आदित्यतरुणाभासो विधूम इव पावकः॥
लक्षयोजन उच्छ्रायो न्यूह्नं द्वात्रिंश एव च।
योजनानां सहस्राणि मूले चापि तु षोडश॥
विस्तृतः स महाभाग! भूमिष्ठं मूलमस्य तु।
प्रविष्टमन्तर्भूम्यां वै षोडशैव सहस्रकम्॥
ऊर्द्ध्वमन्तश्च तिर्य्यक् च लोकानावृत्य तिष्ठति।
तस्य पैशावृतं वर्षं सर्व्वतः परिकीर्त्तितम्॥
विहगः सुमुखो यस्तु सुपर्णस्यात्मजः किल।
स वै विचिन्तयामास सौवर्णान् प्रेक्ष्य वायसान्॥
मेरुरुत्तममध्यानामधमानाञ्च पक्षिणाम्।
अविशेषकरो यस्मात्तस्मादेनं त्यजाम्यहम्॥
तमादित्योऽनुपर्य्येति सततं ज्योतिषां वरः।
चन्द्रमाश्च सनक्षत्रो वायुश्चैव प्रदक्षिणम्॥
स पर्व्वतो महाभाग! दिव्यपुष्पसमन्वितः।
भवनैरावृतः सर्व्वैर्जाम्बूनदमयैः शुभैः॥
तत्र देवगणा ब्रह्मन्! गन्धर्व्वासुरराक्षसाः।
अप्सरोगणसंयुक्ताः शैले क्रीड़न्ति सर्व्वदा॥
अवष्टम्भकरास्तस्य मन्दरो मेरुमन्दरः।
सुपार्श्वः कुमुदश्चेति चतुर्दिक्षु स्थिता द्विज!॥
अयुतयोजनोत्साहास्तावद्विस्तारसंयुताः।
चतुर्ष्वेतेषु धर्म्मज्ञ! चूतजम्बूकदम्बकाः॥
न्यग्रोधश्चापि चत्वारः पादपा ब्राह्मणर्षभ!।
सहस्रयोजनोत्साहास्तावद्विटपविस्तृताः॥
केतुभूताः पर्व्वतानां विशालाः शतयोजनम्।
ह्रदाश्च तत्र चत्वारः पयोमध्विक्षुवारिदाः॥
देवोद्यानानि चत्वारि हि चैत्ररथनन्दने।
सर्व्वतोभद्रमित्येवं तथा वैभ्राजकं वनम्॥
तेषु देवस्त्रियो नित्यं विहरन्ति सुरैः सह।
गन्धर्व्वाः किन्नराश्चैव तथान्ये सिद्धचारणाः॥
गायन्तो मधुरं दिव्यं स्त्रीभिः क्रीड़न्ति तापस!।
चूतो यो मन्दरोत्तुङ्गेऽयुतयोजनसुच्छ्रितः॥
फलान्यन्तकल्पानि पतन्त्यस्य सुदूरतः।
तेषां विशीर्य्यमाणानां रसेनाजनि या नदी॥
अरुणोदा नाम सैव वहति मन्दराचलात्।
यक्षलक्षशमान्नैव भवानीशिवयोर्गणाः॥
सदेशयौरभेणापि समन्ताद्दशयोजनम्।
सुगन्धयन्ति वातेन वात्स्यायन! तदद्भुतम्॥
एवं जम्बूफलानाञ्च पततां मेरुमन्दरे।
हस्तिकायप्रमाणानां रसैर्जाता महानदी॥
सैव जम्बूनदी नाम दक्षिणेन इलावृतम्।
तीरयोरुभयोरेव जम्बूरसपरिप्लुता॥
मृत्तिकैव सुवर्णं स्यात् वार्य्यर्ककिरणान्वयात्।
तच्च जाम्बूनदं हेम नागाभरणसंज्ञितम्॥
देवोपदेवगन्धर्व्वा धारयन्ति सह स्त्रिया।
यो वै महाकदम्बश्च सुपार्श्वोपरि तापस!॥
तत्कोटरेभ्यः पञ्चैव मधुधाराः स्रवन्ति वै।
पञ्चायामपरीणाहाः पश्चिमेन इलावृतम्॥
याभ्यां रसांश्च भुञ्जानाः मुखसुखोद्गारवायुना।
सुगन्धयन्ति धर्म्मज्ञ! समन्तात् शतयोजनम्॥
कुमुदाग्रविरूढ़ो यः शतवल्शो वटो महान्।
स्कन्धेभ्यस्तस्य नदास्तु उत्तरेण इलावृतम्॥
पयस्विनीदधिक्षौद्रघृतकुल्यामधुस्रवाः।